

БИСЕРИ НА РЕЗБАТА ВО КУМАНОВСКО

Издавач:

НУ Музеј – Куманово

Главен и одговорен уредник:

Мери Николиќ

Автор на изложбата и каталогот:

Славица Крстиќ

советник, историчар на уметност

Рецензент:

Д-р Сашо Цветковски

Стручен соработник:

Валентина Андреиќ, виш кустос - историчар на уметност

Превод на резиме од македонски на англиски јазик:

Ивана Николовска

Графичка обработка на фотографии:

Марина Атанасовиќ

Дизајн на корица:

Ѓоко Крстиќ

Zero Science Lab

Фотографии за изложба:

Фото – клуб “Куманово“

Печатница:

“ГРАФОТЕКС“ – Куманово

Тираж:

250 примероци

НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА МУЗЕЈ - КУМАНОВО

Адреса: „Доне Божинов“ 24 Куманово

E-mail: muzejkumanovo64@gmail.com / muzejkumanovo@yahoo.com

Телефон: +389 31 422 495

Тел. факс: +389 31 416 716

Конзервација на експонати:

Неда Митковска, виш кустос - историчар на уметност

Дејан Божиновски - Коска, конзерватор

Благодарност:

До г. д-р Григориј, митрополит на Кумановско-осоговската епархија при МПЦ - ОА, за соработката, непречените теренски истражувања во кумановските цркви и отстапените експонати за изложбата од *Галеријата на икони* во црквата „Св. Никола“ во Куманово

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

745.511(497.721)(083.8)

КРСТИЌ, Славица

Бисери на резбата во Кумановско / [автор на изложбата и каталогот

Славица Крстиќ ; стручен соработник Валентина Андреиќ ; превод на резиме

од македонски на англиски јазик Ивана Николовска]. - Куманово : НУ Музеј

- Куманово, 2022. - 28 стр. : фотографии ; 18 x 21 cm

Summary: Pearls of woodcarving in the area of Kumanovo

ISBN 978-608-4792-47-5

а) Уметничка обработка на дрво -- Дрворез -- Кумановско -- Каталогизи

COBISS.MK-ID 58433285

Проектот е финансиран од страна на НУ Музеј - Куманово и Фото клуб „Куманово“

Куманово, ноември 2022

Под поимот резба се подразбира копаница – техника на длабење во дрво, на предмети од дрво, украсување со плиток или длабок рез, при што се добиваат пластични орнаменти, но и разни фигурални претстави со побогато истакнување на светлината и сенката. Траги на резбата се присутни од почетокот на човечкото општество, но поради самата природа на материјалот не опстојуваат долго време, така што денеска најстарите сочувани предмети се од Средниот век.

Резбата како и другите средновековни уметности во РС Македонија, главно се развивала под влијание на византиската уметност, а подоцна и од Света Гора. Првите и најстри почетоци на споменичната резба потекнуваат од Охрид и тоа на македонскиот и сесловенски просветител Климент Охридски изработен во висок рељеф од крајот на XIII и почетокот на XIV век, во црквата *Св. Климент (Св. Богородица Перивлента)* во Охрид. Од тоа време потекнуваат два рељефи во Костур, царските двери од Андреаш и Варош, и вратата на црквата *Св. Никола Болнички* во Охрид. Охридските и други резбари од разни краеве не биле далеку од идејата за монументална скулптура или фигурална пластика во висок рељеф, наспроти минијатурните претстави на крстовите, опковите на иконите и евангелијата работени во метал.

Старото резбарско творештво не се ограничувало само во Охрид. Постоеле и други резбарски центри на кои им припаѓаат одделни резбарски дела, колку – толку денес зачувани во нашите цркви и манастири, а некои од нив изложени во музеите и галериите.

За време на Османлискиот период, помеѓу XV и XVII век во РС Македонија работат мајсторите од Прилепско – слепчанската резбарска школа чии дела, главно црковен мебел, биле изведени во плитка резба – плетенка, со геометриски, вегетабилни и зооморфни мотиви. Во XVI и XVII век интензивно се работи на резба во дрво на Света Гора, особено на иконостасите. Богатото уметничко резбарско творештво се сретнува во голем број мали и безкуполни цркви и манастири во РС Македонија. Нивниот ентериер бил исполнет со црковен мебел и делови од иконостасот изработени во плитка резба: царски двери со *Благовести*, црковни врати, певници, нафори, архиерејски тронове, Големи крстови со *Распятие Христово*, рипиди, полилеи, итн. За резбаниот црковен мебел во XVI век била карактеристична плетерната орнаментика со геометриски и флорални мотиви. Подоцна се напушта техниката на барелеф (плитка резба или висок

релјеф) и се применува ажурна или шупликава резба како што е случај со дверите во Варош и во Трескавец.

Многу царски двери од Прилепско – слепчанската резбарска школа биле дистрибуирани ширум РС Македонија: манастир Слечче, Демирхисарско; *Св. Пантелејмон* во Нерези; Марков манастир; *Св. Богородица Пречиста Кичевска*; *Св. Андреја* на Матка; *Св. Никола Шишевски*; *Св. Никола* во Кореница, Прилепско; *Св. Богородица* во Канино, Битолско; *Св. Ѓорѓи* во Охрид; *Св. Богородица Перивлента* (донесени од *Големи Св. Врачи*) во Охрид; *Св. Никола* во Ореовец, Кичевско; *Св. Никола* во Присовјани, Струшко; *Воведение Богородичино* – манастир Карпино во Сув Орах, Кумановско, како и две царски двери однесени надвор од земјата, едните во Националниот музеј во Софија, а другите во Народниот музеј во Белград. Дверите во Софија се аналогни со дверите во *Св. Богородица Пречиста Кичевска* и *Св. Богородица* во Канино, Битолско.

Резбарската активност во Кумановско низ цел XVI и XVII век била во духот на Прилепско – слепчанскиот и Скопско - призренскиот резбарски центар, но со намалена префинетост и елеганција, за разлика од подоцнежната Мијачка резбарска школа од XIX век во *Преродбенскиот* период. Во XVI век, Скопско – призренската резбарска школа главно имала творечки активности за црквите во околината на Скопје, Куманово, Врање, Кратово и Крива Паланка. Тука, во оваа група, спаѓаат царските двери од двојната црква *Св. Никола* и *Св. Ѓорѓи* во Сув Орах, Кумановско. За нив е карактеристична плетерната геометриска резба на долната половина на дверите (Сл. 1), а на горната, подоцна во XIX век, врз старите оштетени, се насликани нови фигури на архангел Гаврил и св. Богородица од дводелната композиција *Благовести*. Плетерната орнаментика по углед на средновековните ракописи, ја симболизира врската на овоземниот со подземниот свет или бранување на воздушните вибрации. Според типот на плетерната резба овие двери главно датираат од XVI век. Најблиски аналогии сретнуваме со дверите од манастирот *Св. Прохор Пчињски* во Кленике, Врањско, кои денес се чуваат во Музеј на РС Македонија во Скопје, и со дверите од црквата *Св. Спас* во Кучевиште, Скопско.

Освен дверите, важен дел на црковниот мебел претставувале интарзираните игуменски тронове, нафори и певници, кои припаѓале на мебелниот корпус сокос-кена интарзија која била присутна во црквите и манастирите долж стариот пат Скопје – Ќустендил, како и во Кратовскиот регион. Во Кумановско се сочувани делови од црковниот мебел изработени во техника на инкрустација од манастирската црква

Сл. 1. Детал од двери,
Св. Никола во Сув Орах, XVI век

Сл. 2. Детал од певница,
манастир Карпино во Сув Орах, XVI век

Сл. 3. Детал од нафора,
манастир Карпино во Сув Орах, XVI век

Сл. 4. Детал од владички трон,
манастир Карпино во Сув Орах, XVI век

Воведение Богородичино позната како манастир Карпино во Сув Орах. Се работи за владички престол, певница и две нафори.

За време на Средниот век, троновите стоеле на солеа - истурена платформа пред иконостасот и олтарот, покрај јужната и северната певница, имајќи функција на архиерејски престол, седиште за игумени, ктитори, односно владетели. Игуменскиот престол или стасидион е место од каде старешината на манастирот го контролира текот на богослужбата. Карпинскиот интарзиран престол изработен од ореово дрво го красат низи од минијатурни колонети од двете бочни страни и осумлиствна геометриска розета во кружница од плитка резба на наслонот (Сл. 4). Сличен ваков трон се наоѓа во црквата *Св. Архангели* во Кучевиште и тронот на Охридскиот архиепископ Прохор во *Св. Богородица Перивлента* во Охрид, исто така од XVI век. Речиси идентичен игуменски стол бил изработен и за манастирот *Св. Прохор Пчињски* во исто време со карпинскиот, и што е мошне значајно мајсторот Стојко од с. Ораховац, Призренско, е еден од првите дрворезци кој се потпишал на него. Пчињскиот трон бил пренесен во 1935 година во Црковниот музеј во Скопје, кој страдал во земјотресот во 1963 година, а денеска се чуваат фрагменти во Музејот на РС Македонија.

Певницата или аналогион, и двете пониски нафори со шестостран облик се изработени од темно ореово дрво инкрустирани со коскени плочки со балустри (кратки вертикални украсни столбчиња со набабрени, полуотворени форми на цвет) и столбчиња. Видлива е геометриска орнаментика која формира претстави од кругови, ромбови и свездести форми (Сл. 2 – 3). Присутна е и шестокраката звезда – хексаграмот, што значи дека мајсторот на интарзираниот мебел, според своите карактеристични ориентални мотиви се поврзува во врска со мебелот од Скопското подрачје како и со слични делови изработени од мајсторот од Косово и Метохија. Декорацијата содржи претежно османско – исламски мотиви. Од Пчињскиот манастир, една певница и нафора со шестостран облик, скоро идентични со карпинските, се пренесени истовремено со игуменскиот престол во Црковниот музеј во Скопје во 1935 година, а денес по земјотресот (1963), се наоѓаат во Музејот на РС Македонија.

Нема сомнение дека интарзираниот црковен мебел: владичкиот трон, певницата и двете нафори од Карпинскиот манастир, кои сега се изложени во Галеријата на икони во црквата *Св. Никола* во Куманово, се дело на истиот мајстор од Пчињскиот манастир, резбарот Стојко од с. Ораховац кај Призрен од Косово, кој се потпишал на тронот,

заедно со времето на изработка - XVI век, и е дело на Скопско – призренската резбарска школа. До 2014 година овие предмети се наоѓаа во манастирот Карпино, кога се донесени на конзервација во НУ Музеј – Куманово, а од 2015 година се изложени во Галеријата на икони во црквата *Св. Никола* во Куманово, како најстари сочувани експонати.

Во текот на XVII век имало континуитет на резбарството во РС Македонија, но не во толкав обем како во XVI век. Според тогашните политички и економски прилики во земјата и на Балканот се работело со помал интензитет и поскупо резбарски дела, наменети главно за црквите и манастирите. Иконостасите кај нас во тоа време биле поедноставни, не само по своите димензии, туку и по нивната декорација, за разлика од тие на Света Гора, Епир и Романија. Покрај иконостаси, биле изработувани и други предмети во резба: Големи крстови на врвот од иконостасот, крстните подножја, рипидите, Деисисните плочи, епистилот, рамките на иконите, балдахините и царските двери. Тука спаѓаат иконостасите во црквите: *Св. Архангели* во Кучевиште, Карпинскиот манастир, Полошкиот манастир *Св. Ѓорѓи*, манастир Слџе, Демирхисарско, *Св. Никола* во Слџе, Прилепско, и дел од иконостасот на Бигорскиот манастир, Дебарско.

Покрај интарзираните предмети од Карпинскиот манастир, привлекува внимание нецелосно сочуваниот првобитен иконостас од 1606 година, од самиот почеток на XVII век, а пред сè неговите делови: Големиот крст, Крстното подножје, двете рипиди со св. Јован Богослов и св. Богородица, Деисисната плоча – епистилот, фризот со илустрацијата: *Пофалба на Богородица - Пророците те најавија*, и царските двери, сите изработени во резба со позлата. Сите овие елементи се наоѓаат изложени во Галеријата на икони во црквата *Св. Никола* во Куманово, а само Деисисната плоча и фризот се наоѓаат на поставката во Музејот на РС Македонија во Скопје. Резбаните иконостасни елементи се дело на Прилепско – слџанската резбарска школа.

Особено внимание привлекува Големиот крст со сликано *Распятие Христово* кој во подножјето наместо на дракони лежи врз две конфронтирани риби кои на краевите над перките ги држат рипидите со св. Јован Богослов и св. Богородица. Големиот крст со четири еднакви тролистни краци од типот “змиски крст“ целиот е позлатен во плитка резба. Крстот е најстариот христијански симбол, амблем на Христос, кој го симболизира *Распятието Христово* – Спасителот, и четирите страни на светот. Помеѓу краците на крстот се наоѓаат палмети, а на врвот во релјеф е изработена претстава на гулаб –

Сл. 5. Голем крст, иконостас, манастир Карпино во Сув Орах, XVII век

Сл. 6 – 7. Детали од двери, манастир Карпино во Сув Орах, XVII век

симбол на душата на праведните и на св. Дух. Најблиски аналогии со вакви типови на крстови има со крстот од црквата *Св. Никола* во Трново, Кривопаланечко, исто така од 1606 година, но наместо дракони во подножјето се наоѓаат полжави. Слични крстни подножја има во *Св. Архангели* во Кучевиште (1592), во Марков манастир (1592), во Дечани (1592/94), како и во Бугарија во црквата *Рождество Христово* во Арбанаси, Бачковскиот и Роженскиот манастир. Крстното подножје со риби наместо дракони, што не е вообичаено за христијанските храмови, привлекува посебно внимание. Рибата претставува најстар христијански евхаристичен симбол, симбол на Христос и неговата црква, алузија на крштевање, родена од водата на крштевањето на Христос. Рибите од Карпинскиот иконостас се претставени во хоризонтална положба, во огледална поза, со главите свртени кон Крстот, наспроти перките малку свиткани на краевите. Крлушките на рибите се претставени во плиток рељеф со невообичаени геометриски овални форми, и целите се во позлата. Рипидите со св. Јован Богослов и св. Богородица се изработени во правоаголна рамка вертикално нагласена, со богата ажурна резба на горниот крај од геометриски и флорални мотиви, испреплетени стебла со цветови и стилизирани гроздови и шишарки, со позлата (Сл. 5).

Фризот со илустрацијата *Пофалба на Богородица (Пророците те најавија)* кој се наоѓал над престолните икони, се состои од четири нееднакви планшети со бисти на 12 пророци во кружни медалјони околу св. Богородица и св. Јован Дамаскин. Помеѓу секој медалјон во длабока резба се изработени минијатурни крстови во кружници со цветни орнаменти на горниот и долниот крај, со позлата.

Резбаниот епистил со геометриска орнаментика и колонада од арки во кои се насликани фигурите на дванаесетте апостоли, по шестмина од обете страни на трите централни фигури од Деисисната композиција, се наоѓал над фризот со илустрацијата *Пофалба на Богородица*. Тордираните колонети со стилизирани коринтски капители кои ги поврзуваат арките на горниот крај се изработени во плитка резба, исто како и кружните медалјони над нив, помеѓу полукружните арки. Деисисната плоча заедно со фризот се наоѓа во Музејот на РС Македонија во Скопје. Најстарите Деисисни плочи кај нас се сретнуваат во Топличкиот манастир и Бучим, Демирхисарско (1542/43), и во манастирот Зрзе, Прилепско (1535/36).

Царските двери од иконостасот во манастирот Карпино се целосно изработени во ажурна резба со позлата. Дверите се порабени со плетерна геометриска орнаментика

типична за Прилепско – слепчанската резбарска школа. Врвот на дверите го красат две големи кружни розети од геометриски преплети, по една на обете крила, дополнети на дното со флорална орнаментика (Сл. 7). Под нив се сликаните претстави од дводелната композиција *Благовести*, св. архангел Гаврил на левото, и св. Богородица на десното крило. Резбата зазема централно место под сликаните претстави. Во пет хоризонтални зони се изработени кружни медалјони, од кои три со поголеми, а две идентични со минијатурни димензии, во втората и четвртата зона. Во првата и петтата зона се наоѓаат испреплетени геометриски розети. Втората и четвртата зона се минијатурни медалјони со мали крстови, кои ги поврзуваат низите со поголемите медалјони. Третата, централна зона отстапува од другите две бочни зони, со зооморфни претстави на двоглави орли, омилен мотив во византиската уметност од XIV век. Во древните цивилизации двоглавиот орел бил симбол на врховната власт, птица господар. На долниот крај, дверите се изработени со широк фриз од мали крстови (Сл. 6). Овие двери, најблиски аналогии имаат со дверите во црквата *Св. Пантелејмон* во Нерези, Скопско од XVI век, *Св. Богородица* во Ранковце и *Св. Димитрија* во Петралица, Кривопаланечко од XVII век.

Иако малубројни, резбаните елементи од иконостасот и интарзираниот мебел од манастирот Карпино изложени во Галеријата на икони во црквата *Св. Никола* во Куманово и царските двери во Двојната црква во Сув Орах, се најстарите сочувани црковни предмети на целокупната резбарска уметност во Куманово и Кумановско од XVI и XVII век.

Во XVIII век значајна улога “во пообемните работи на Света Гора“ одиграле мајсторите - резбари од РС Македонија, кои здружени во тајфи ги извршувале најсложените уметнички задачи и дале голем придонес во “процесот на уметничкото обединување на Балканот“. Тука треба де се споменат имињата на графичарите и резбарите Христифор Жефаровиќ од Дојран, браќата Јован и Георги Четир(иќ) – Грабован од Грабово, Охридско, Јанко Халкозовиќ и др., кои биле првите основачи на резбарски центри во Војводина. Тие биле автори на повеќе резбарски дела, главно на иконостаси, икони и царски двери во Војводина во втората половина на XVIII век кога се случиле големите миграциони движења од југ кон север, односно на територијата на Карловачката митрополија. Христифор Жефаровиќ е еден од првите кој се здобил со сликарско и резбарско искуство и во своите дела ги задржал елементите на пост-

византиската традиција, а подоцна во неговите дела се чувствуваат елементи на западната уметност и не случајно се смета за родоначалник на ваквите промени.

Во XVIII и XIX век во РС Македонија иконостасот ги заменува старите фрески од сидовите и станува најмонументален и најдекоративен објект во внатрешноста на православните цркви. Некои од иконостасите целосно се покриени со резба расчленета на катови и појаси. На врвот има Голем крст со *Распятие Христово* поставен врз две митолошки суштества, конфронтирани дракони - симбол на победата на христијанството. Мајсторите резбари ги изработувале иконостасите порелјефно и со реалистичка тенденција. Освен иконостаси со крстови, во длабока и шупликава резба биле изработувани и дверите, рамките на иконите, целиванието, балдахините, амвоните, рипидите, напрестолните крстови и друг црковен мобилијар.

Во Кумановско, најраниот резбан експонат од крајот на XVIII и почетокот на XIX век е *Напрестолниот крст* (51 x 34,5 см.) од црквата *Св. Никола* во Куманово изложен во *Галеријата на икони* во истата црква. Крстот со тролистни краци е изработен во длабока резба од ореово дрво, со дванаесет сцени од *Христовите страдања*, чија централна претстава е *Распетието Христово*. Почнувајќи од горниот крај, преку левиот, потоа десниот и долниот крак, сцените се прикажани хронолошки и ја следат историјата на *Христовите страдања*: *Тајна вечера*, *Молитва во Гетсиманската гора*, *Предавството на Јуда*, *Христос пред свеиштениците Ана и Кајафа*, *Христос пред Пилат*, *Камшикувањето Христово*, *Христос го носи Голготскиот крст*, *Христос го заковуваат со клинци на крстот положен на земја*, *Распятие Христово*, *Симнување од крст*, *Положување во гроб*, и на крајот, *Воскресение Христово*. Во секој крак е прикажан по еден евангелист со своите атрибути, горе св. Лука со теле, лево св. Марко со лав, десно св. Јован со орел и долу св. Матеј со ангел, а помеѓу краците, на горниот крај два (по еден на обете страни), и на долниот четири попрсја на серафими (шестокрилни ангели) во кружни медалјони (по два од обете страни), симетрично распоредени на двете страни. Сцените се именувани на црковно – словенски јазик. Краците и централната претстава се порабени со тесна лента од сребрена жица во филигранска техника, украсена со симетрично поставени розети во кои се вметнати стаклени и обоени камчиња (Сл. 8). Уште еден напрестолен крст со тролистни краци, но, не во резба, туку насликан со *Распятие Христово*, украсен со позлатени палмети во резба, се наоѓа на иконостасот, над дверите во црквата *Св. Атанасиј* во Кокошиње, кој

Сл. 8. НапpecToлeH кpecT, Галepиja на икoни,
Св. Никoлa вo Кумaнoвo, XVIII/XIX вeк

датира од средината на XIX век.

Со почетокот на Преродбата во РС Македонија и формирање на младата граѓанска класа во XIX век се чувствува подем во уметноста, не само на архитектурата, фрескосликарството и иконописот, туку и на резбарството. Тогаш биле формирани првите црковно – училишни општини на чело со угледни личности од градот, најпрвин во Велес, Прилеп и Горна Џумаја. Македонските калуѓери кои доаѓале од Светогорскиот манастир Зограф и Хилендар, меѓу нив и архимандритот Анатолиј од Лазарополе, кој се обидел да отвори печатница во манастирот Зограф. Голема улога имал и архимандритот Партениј Зографски од Галичник. Тие биле македонски свештеници и калуѓери, единствените чувари на словенската писменост за време на целиот Турски период, особено од грцизмот што го ширеле грчките владици, кои ги држеле клучните места во црквите и го наметнувале грцизмот преку литургијата.

Со раѓање на младата граѓанска класа во првата половина на XIX век, порастот на градовите и развојот на трговијата внатре и надвор од границите на РС Македонија се јавувала потреба од образование и граѓанска писменост. Се правеле напори за печатење на книги на македонски јазик. Така, во Будим биле отпечатени првите книги на Јоаким Крчоски “Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христово“ (1814), а потоа книгата на Кирил Пејчиновиќ “Огледало“. Значајно било отворањето на првата печатница во Солун во 1838 година со црковно – словенски декрет, чиј основач бил Теодосиј Синаитски од Дојран. Тука биле отпечатени шест книги, на Анатолиј Зографски, Кирил Пејчиновиќ, Јордан Хаџи Константинов – Џинот и др.

Новите реформи во Турската империја условиле да се градат големи цркви во сите градови во РС Македонија: Скопје, Куманово, Битола, Прилеп, Крушево, Штип, Ново Село, Банско, Неврокоп, Бигорски манастир, Осоговски манастир, Дојран, Струмица, Радовиш, Кратово и др. Таквите цркви имале потреба од внатрешна декорација со фрески, икони, високи иконостаси, царски двери, големи и напрестолни крстови, владички тронове, амбони, певници, столови и друг црковен мебел во резба. Имало потреба од зографи, иконописци и резбари.

Грандиозните иконостаси во првата половина на XIX век барале големо ангажирање, не само на еден резбар туку на повеќе мајстори – резбари, калфи и чираци. Така се создале резбарски центри, тајфи на зографи и градители. Во тие тајфи се обучувале нови кадри, меѓу нив и мајстори – резбари. Иако не биле на ниво на школи или

академии, сепак биле нарекувани “школи“, особено во резбарството. Таков е примерот со Светогорската (Атоската), Прилепско – слепчанската, Скопско – призренската, Мијачко – дебарската школа, во соседна Бугарија: Самоковската, Тревненската, Банско – разлошката школа, во Албанија: Бератската, и др. Се разликувале по техниката на изработка, употреба на мотивите и уметничкото творештво во целост.

Се смета дека Света Гора (Атос) била центар од каде што излегувале резбари кои биле толку добро подготвени за да можат да основаат резбарски “школи“ во почетокот на XIX век, Мијачка и Самоковска. Тоа биле резбарски работилници во кои резбарскиот занает се предавал од колено на колено, и при тоа бројот на мајсторите – резбари се зголемувал во зависност од потребите. Уште од XVIII век работеле резбари, зографи и иконописци во Сер, Драма, Кавала, Солун и Солунско и други места на Балканскиот Полуостров. Тоа биле луѓе од малорекански крај од селата: Гари, Осој, Тресонче, Галичник, Лазарополе, Росоки, Селце, како и од горнореканските села: Требише и Битуше, кои гравитираат кон градот Дебар. Во втората половина на XVIII век во резбарството бил познат родот на Фрчковци од Галичник, односно Петре Филиповиќ – Гарката, а негов најблизок соработник бил Макарие Фрчковски, кои заедно учествувале во работата на иконостасот на црквата Св. Спас во Скопје, Св. Јован Бигорски и во манастирот Лесново кај Пробиштип, во почетокот на XIX век. При резбарската работа употребувале разновидна флорална орнаментика со издолжени изрежани лисја, зооморфни и антропоморфни претстави.

Резбарството во РС Македонија во текот на целиот XIX век се врзува за Мијаците – резбари од повеќе родови. Еден од најстарите е Рензовскиот род Зографски од с. Тресонче, како резбари и зографи. Оформената тајфа од Рензовскиот род во почетокот на XIX век, синовите на Дамјан: Андреја, Ѓорѓи, Никола и Коста работеле во РС Македонија, Србија, Босна и Херцеговина и Бугарија. Најстариот, Андреја бил градител (кој со својата тајфа ја изградил црквата *Св. Никола* во Куманово, 1851), Ѓорѓи бил зограф и иконописец, Никола бил резбар, и најмалиот Коста работел како помошник на браќата. Никола Дамјанов бил меѓу најдобрите мајстори – резбари во првата половина на XIX век.

На Балканскиот полуостров, во резбарската уметност најмногу се чувствувале влијанијата од Света Гора и западни влијанија преку итали - критските зографи. И кај мијачките резбари освен од Атос се чувствувале влијанија и од италијанската барокна

уметност чии мајстори работеле во Грција. Не случајно мијачките резбари биле нарекувани “теладури“, што на италијански јазик значи – резбари. Мијачките резбари како мотив од атоските мајстори ги презеле акантусовите и лозовите лисја, смоквите, калинките, розите и птиците, а од италијанските мајстори научиле да ја изработуваат човечката фигура, одделно и композициски, со што успешно илустрирале сцени од Библијата, од битовиот живот на човекот, како и многу животни и птици. Ова е карактеристично за мијачките резбари, а не за самоковските, тревненските и банските резбари. Епирските резбари имале богато творештво, особено на иконостасите со изработка на човечки фигури и композиции од Библијата, но нивните ликови биле стилизирани.

Мијачките резбари од Река, регион блиску до Дебар, се издигнале на висок пиедестал како најдобри и најбарани резбари на Балканот во првата половина на XIX век. Работеле во духот на светогорското резбарство, но со свои одлики и суштински се разликувале од сите други резбарски центри на Балканскиот полустров во тоа време. Изработувале човечки фигури одделно и композициски со мотиви од Стариот и Новиот завет, на иконостасите. Единствено мијачките резбари успеале да создадат врска помеѓу фигурите, преку движења и гестикулации. Во одделни библиски сцени е изразен драматизам, преку изразот на лицата и движењата во еден сплет од растителен и животински свет којшто ги опкружува (на пример во Св. Јован Бигорски – *Усекование на главата на св. Јован* на иконостасот, *Св. Спас* во Скопје и во манастирот Лесново). Кај сите композиции и сцени постои една хармонија и реализам. Слично е и со сцените од животот на Адам и Ева, на споменатите иконостаси. Освен библиски сцени Мијачите внесувале и сцени од секојдневниот живот на човекот, луѓе облечени во народни носии. Ги изработиле и своите автопортрети во *Св. Спас* во Скопје, *Св. Јован Бигорски* и *Св. Никола* во Приштина. Мијачките резбари изработувале иконостаси, двери, владички тронове, амвони, балдахини, певници, целиванија, полици за книги, долапи, таваници, итн. Работеле во РС Македонија, Србија, Албанија, Бугарија, Грција и Романија. За време на Преродбата, во новосоздадените општествено – политички услови се создаваат поповолни услови за христијанството, кога се буди националната свест и духовната култура на македонскиот народ.

Во Кумановско, иако не се сртенува никаде потписот на резбарите за време на Преродбата, според стилскиот ракопис на резбарите, главно врз Големиот крст и

Сл. 9. Ажурни аплики со акротерии под Големиот крст, иконостас, детаљ,
Св. Никола во Куманово, XIX век

Сл. 10 – 11. Флорална орнаментика, детаљ, амвон (лево),
и резбан балдахин од целивание (десно), *Св. Никола* во Куманово, XIX век

дверите од иконостасот, амвонот, целиванието и таваниците, се работи за мајсторите – резбари од Мијачката резбарска школа. Одделни делови од иконостасот се изработени од анонимни локални мајстори, пред се неколку Големи крстови, фигури на релјефно изработени птици и херувими од иконостасите, игуменски столови и рипиди.

Еден од најдекоративните црковни ентериери претставува **соборниот храм во центарот на Куманово - Св. Никола**, типичен претставник на Преродбата од XIX век. Големиот крст, иконостасните аплики, царските двери, амвонот, делови од целиванието и владичкиот трон, се изработени во висока и ажурна резба. Сите овие елементи од иконостасот и црковниот мобилијар се изработени со флорални, зооморфни, антропоморфни, и иако помалку, со геометриски орнаменти. Секако дека особено внимание привлекува **Големиот крст** од иконостасот со драконите, рипидите, и испреплетените ажурни аплики во подножјето. Тролистните краци на крстот се порабени со флорална орнаментика од позлатени палмети, а врвот го краси релјефно изработена претстава на гулаб, со раширени крилја – симболот на св. Дух. Во подножјето на крстот се наоѓаат конфронтирани претстави на најзастапените митолошки претстави на крилести змии – драконите, со позлата во плитка резба. Драконите се фланкирани со флорални ажурни аплики (испреплетени лисја, цветови и гроздови) комбинирани со зооморфни (лавови и орли) и антропоморфни претстави. Имено, антропоморфните фигури на ангел со труба, попрсје на шестокрилен ангел - серафим, мајсторите со алатките: скала, чекан, клешти, нож, јатаган и сабја, прикачени на горниот крај како акротерии, прават целосен декоративен склоп со Големиот крст од иконостасот (Сл. 9). Слични ажурни флорални аплики со зооморфни претстави се наоѓаат малку подолу од Големиот крст, од двете страни на празничните икони од иконостасот во третата зона. Претставите со луѓето од секојдневниот живот и флоралната орнаментика алудираат на мајсторите – резбари од Мијачката резбарска школа. Поредуцирани фигурални претстави како акротеирии на иконостаси под Големиот крст во Кумановско, единствено се сретнуваат во црквата *Св. Ѓорѓи* во Жегљане. За жегљанската црква е карактеристично што под Големиот крст, кој е помал во однос на Крстот од кумановскиот соборен храм, во крстното подножје се наоѓаат стилизирани претстави на дракони, а на подолното ниво, од двете страни на иконостасот се наоѓа по една стилизирана претстава на лав во огледална поза, со по две антропоморфни акротерии (Сл. 12), и како такви се уникатни во целиот Кумановски регион. Драконите и орлите имаат заштитна улога, чувари на храмот, а лавот е симбол

на моќта и храброста, на правдата, Христов симбол како Христос судија. Сличен по големина и украсна декорација со позлатени палмети на Големиот крст од иконостасот на *Св. Никола* во Куманово е и Големиот крст од манастирот Забел во Никуљане (1856). Симетрично поставените дракони под крстот се во позлата а нивните зракесто раширени крилја се обоени со црна боја (Сл. 13). Дверите се речиси целосно насликани, освен фрагментарната резбана декорација на горниот крај од грифони - конфронтирани орловски глави со змиско тело, на двете крила. На врвот од дверите се наоѓа мал кружен медалјон украсен со флорална орнаментика и крст на врвот (1869). Единствено кај дверите од црквата *Св. Спас* во Довезенце, резбаната флорална орнаментика (Сл. 21) е доминантна во однос на минијатурните насликани медалјони со *Благовести*. Релјефно изработени орловски глави со змиско тело се наоѓаат на повеќето царски двери во селските цркви во Кумановско, и тоа во 70 – тите години на XIX век: *Св. Ѓорѓи Победоносец* во Младо Нагоричино, *Св. Параскева* во Мургаш, *Св. Никола* во Колицко, *Св. Богородица* во Пчиња и *Св. Никола* во Винце (1872/73) (Сл. 24), а во 80 – тите години, најизразени се во *Св. Никола* во К’шање (Сл. 22).

Единствениот петостран полукружен **амвон** од соборниот кумановски храм, се наоѓа високо издигнат до третиот столб на северниот кораб сместен покрај кружните скали со ограда од ажурна геометриска резба во дрво. Петте правоаголни страни на амвонот вертикално нагласени се изработени со богата флорална орнаментика – вазни со цветови и лисја во длабока резба (Сл. 10), и релјефно изработени попрсја на херувими - двокрилни ангели. На горниот раб, како акротеирии релјефно се изработени три претстави, на средината гулаб со раширени крилја, фланкиран со по една фигура на архангели, кои држат високо кренати масивни свеќници во рацете. Амвонот завршува конусно на дното со обоено минијатурно релјефно попрсје на млад староеврејски цар без брада, со круна на главата од дабови лисја во позлата, најверојатно св. Соломон, кој држи свиток со текст: “Премудрата создаде за себе дом“.

Игуменскиот трон е едноставен, на горниот крај балдахинот е порабен со издолжени рецкави лисја, а на предните агли релјефно се изработени минијатурни фигури на ангели, со позлата. На дното, ногарите во подножјето ги сочинуваат претстави на релјефно изработени лавји фигури, обоени во црна боја и истакната грива со геометриски елементи (Сл. 13). Слични лавји фигури, но со поскумни можности се сочувани во подножјето на игуменските тронове во селските цркви во Мургаш,

Сл. 12. Лавја претстава со акротерии, детаљ, иконостас, *Св. Ѓорѓи* во Жегљане, XIX век

Сл. 13. Глава на лав, детаљ, владички трон, *Св. Никола* во Куманово, XIX век

Сл. 14. Дракон, иконостас, детаљ, манастир Забел во Никуљане, XIX век

Сл. 15 – 16. Зооморфни и антропоморфни претстави, детали, иконостас, *Св. Параскева* во Мургаш, XIX век

Колицко, Орашац, Живење, К'шање и Кокошиње, изработени од домашни локални мајстори.

Кај **целиванието**, балдахинот е украсен со богата флорална и геометриска ажурна резба, а на челната страна, на врвот во средината е изрежан крст - најзастапениот и најраниот христијански симбол (Сл. 11).

Можно е **таваницата** во Галеријата на икони на катот и помалата галерија на вториот кат во соборната црква, со геометриски мотиви од квадрати со кружни и шестострани розети да ги изработил Никола Дамјанов од Рензовскиот род од Тресонче, веднаш по изградбата на црквата кога работел во тајфа заедно со своите браќа (1852).

Големи крстови со сликано *Распятие Христово* од иконостасот и стилизирани дракони или пак, изработени во плитка резба со позлата, кои во устата држат рипиди со св. Богородица и св. Јован Богослов, изработени од мајсторите – резбари во втората половина на XIX век се среќаваат во повеќе цркви: *Св. Ѓорѓи Победоносец* во Младо Нагоричино, двојната црква *Св. Ѓорѓи* и *Св. Никола* во Сув Орах, *Св. Илија* во Никуљане, *Св. Никола* во Стрезовце, *Св. Ѓорѓи* во Жегљане, *Св. Параскева* во Мургаш, *Св. Петка* во Пезово, *Св. Никола* во Орашац, *Св. Никола* во Винце, *Св. Богородица* во Пчиња, *Св. Никола* во Колицко, *Св. Илија* во Живење, *Св. Атанасиј* во Кокошиње и *Св. Никола* во К'шање. Единствениот Голем крст кој нема дракони во подножјето е од иконостасот на бељаковскиот манастир *Св. Ѓорѓи*. Посебно внимание привлекува иконостасот во наосот на црквата *Св. Параскева* во Мургаш (1872), кој освен Голем крст на врвот со палмети и дракони во позлата, царски двери на дното со плитка резба од флорална орнаментика, поседува обоени релјефно изработени претстави на орли и херувими (Сл. 15 - 16). Зооморфни претстави со дракони и орли се сочувани и од иконостасот на црквата *Св. Спас* во Довезенце.

Царските двери – бисери на македонската резба, се најдекоративниот црковен мебел во уметничка смисла на зборот и тоа токму за време на Преродбата во XIX век, кога дрворезбата го доживува својот врв. Главно се наоѓаат во црквите изградени во Преродбенскиот период. Највпечатливи се дверите од црквата *Св. Атанасиј* во Кокошиње, целосно изработени во ажурна резба со флорални, зооморфни, антропоморфни и геометриски орнаменти, каде фигурите на св. Богородица и св. архангел Гаврил, не се сликани, туку се изработени релјефно, со позлата. Токму поради тоа, тие

Сл. 17 – 18. Фигури на св. Богородица (лево) и св. архангел Гаврил (десно),
детали, царски двери, *Св. Атанасиј* во Кокошиње, XIX век

Сл. 19 – 20. Зооморфни и флорални претстави, детали, царски двери
Св. Атанасиј во Кокошиње, XIX век

се уникатни во целиот Кумановски регион (Сл. 17 - 18). Резбаните човечки фигури се опкружени со елени, лавји фигури, орли, под нивните нозе – глави на дракони, од чии уста излегува разлистана флора (Сл. 19 – 20), а помеѓу нив во длабока резба е претстава на вазна со цветна орнаментика, вертикално нагласена. На средината од дверите во тесна хоризонтална лента се изрезбани претстави на попреја од серафими, по еден на обете крила, вкомпонирани во геометриска и флорална орнаментика. Паѓа в очи долната половина каде во два изрезбани исламски лаци се насликани минијатурни фигури на архиереи, врамени со флорална и зооморфна декорација со по две претстави на птици во лет. Ова говори дека мајсторот резбар користел исламски мотиви. Слична резба со горната половина од дверите се сретнува во црквите *Св. Спас* во Скопје и *Св. Димитрија* во Крива Паланка. Со својата ажурна резба не заостануваат и царските двери во црквите *Св. Никола* во Рамно, *Св. Никола* во К’шање, *Св. Илија* во Живење и *Св. Никола* во Винце (Сл. 22 - 24). Орлите, гулабите, лавовите, срните и елените се најчестите зооморфни претстави и поретко рибите; серафимите и херувимите – антропоморфни претстави; а акантусовите, палмините, дабовите и лисјата од розата, плодовите од грозјето и афионите, како и цветовите од розата се најчестите вегетабилни претстави. Дверите од К’шање се аналогни со оние од *Св. Никола* во Приштина (Сл. 22), изработени од резбарите на родот Фрчковци. Во отсуство на записот на мајсторите и годината на изработката, може да се констатира дека дверите се изработени во средината и втората половина на XIX век, а атрибуираат на мајсторите – резбари од Мијачката резбарска школа.

Традиционалната народна декоративна уметност зазема значајна улога во XIX век и тоа пред сè во изработка на таваниците на профаната архитектура, на делови од мебелот: маси, столови, креденци, итн. При изработка на таваниците во поимотните бегови куќи во градот, мајсторите - резбари главно ги користеле геометриските мотиви: квадрат, триаголник, круг, ромб, делтоид, шестоаголник, осмоаголник, свездести форми, цик – цак линии и др. Многу малку е застапена флоралната декорација, и ако некаде ја има таа претставува централен мотив, а тоа е розата, по што и централната претстава на таванот се нарекува - розета. Во Кумановско, токму од тој период, во НУ Музеј – Куманово се сочувани три розети кои биле дел од некогашните тавани на Беговите куќи (една кружна розета од 30 – тите години на XIX век, од куќата зад спомен – местото Амам, и две осмоаголни розети зад хотел “Куманово“ во Орта - бунар маало). Нај-

Сл. 21. Детал, царски двери,
Св. Спас, Довезенце, XIX век

Сл. 22. Зооморфни и флорални орнаменти, детал,
царски двери, *Св. Никола* во К'шање, XIX век

Сл. 23. Детал од двери,
Св. Илија во Живење, XIX век

Сл. 24. Детал од двери,
Св. Никола во Винце, XIX век

впечатлива е кружната розета со хексаграмот (шестокрака звезда) изработена во плитка резба од чамово и тополово дрво. Пресечените краци на хексаграмот формираат шестоаголник, украсен со шест правоаголни тесни ленти одделени помеѓу себе со шест делтоиди, кои водат до центаралната претстава со цвет од роза. Очевидно е дека мајсторот – резбар имал турско потекло употребувајќи го ориенталниот мотив – хексаграмот (Сл. 31). Хексаграмот се употребувал за декорација не само на исламските, туку и на христијанските и еврејските сакрални споменици.

Од крајот на XIX и почеток на XX век во РС Македонија опаѓа продукцијата и квалитетот на споменичната резба. Во самиот почеток на XX век во Кумановско, двери со стилизирана флорална ажурна резба се наоѓаат единствено во црквите: *Св. Троица* во Куманово (1903) и *Св. Петка* во Бедиње (1925), речиси идентични, разиграни со сликани претстави на четирите свети евангелисти во кружни медалјони, два на горниот и два на долниот крај, и фигурите од *Благовести* во овални медалјони, како централна претстава.

Во четвртата деценија на **XX век** работат резбарите од Осој, Дебарско, од родот Филиповци и Мирчевци, кои освен иконостаси, двери и друг црковен мобилијар, изработувале и таваници. Имало и анонимни домашни мајстори. Во Кумановско се сретнуваат имињата на браќата Нестор и Лазар Алексиеви од Осој, потомци на Петре Филиповски – Гарката, кои работеле во 30 – тите години на XX век. Тие заедно ги изработиле дверите за олтарската преграда на црквата *Св. Ѓорѓи* во Старо Нагоричино (1932). Овие двери се единствени по начинот на изработка, целосно изработени во плитка резба, со геометриски, флорални и антропоморфни претстави. Порабени се со плетерна геометриска орнаментика, на горниот крај се украсени со шест геометриски розети (по три на обете крила), а на долниот, со фриз од геометриски и цветни орнаменти. Централната претстава од дводелната композиција *Благовести* со фигурите на архангел Гаврил, на левото, и св. Богородица, на десното крило, се изведени со мајсторска вештина, со разиграни потези и разлелеани драперии од облеката, типични барокни влијанија од запад (Сл. 25).

Во 1938 година, Нестор Алексиев сам ги изработил царските двери за соборната црква *Св. Никола* во Куманово. Тие се вистинско ремек – дело на резбарската уметност со флорални, зооморфни и антропоморфни претстави во ажурна резба со позлата. А единствени насликани претстави се *Благовести* во двата овални медалјони на горниот

Сл. 25. Благовести, детаљ од двери,
Св. Ѓорѓи во Старо Нагоричино, XX век

Сл. 26. Детаљ од двери,
Св. Никола во Куманово, XX век

Сл. 27 - 28. Детали од двери, Св. Никола во Куманово, XX век

крај, и четирите фигури на светите архиереи во минијатурни правоаголни полиња вертикално нагласени, на долниот крај. По целата површина се застапени лавови, орли, дракони, ангели, серафими, бисти на свети лица со ореоли вкомпонирани во вегетабилната орнаментика, со мал крст на врвот со тролистни краци (Сл. 26 - 28). Долниот дел на дверите, резбаните арки со тордирани столбчиња во кои се насликани архиереите, се аналогни со дверите од манастирот *Св. Јоаким Осоговски* и *Св. Димитрија* во Крива Паланка.

Во периодот помеѓу двете светски војни (1919 – 1941), а особено во четвртата деценија на XX век, се појавува редуцирана декоративна резба на иконостасите и дверите во селските цркви во Кумановско. Скапите ангажмани на уметниците биле резултат на оскудната внатрешна декорација во храмовите. Ако некаде се сретнува, главно се работи за стилизирани геометриски или вегетабилни преплети како аплики, исклучиво на горниот крај на иконостасот и на дверите, како што се сретнуваат во црквите: *Св. Ѓорѓи Победоносец* во Пелинце (1936) (Сл. 29), *Св. Никола* во Дрен'к (1936), *Св. Никола* во Облавце (1937), манастирот *Св. Илија* во Орашац (1937/38), а невообичаен тип на латински крст на врвот од дверите фланкиран со седум мали крстови со еднакви краци (четири помеѓу аглите и три на краците), се сретнува во манастирот *Св. Ѓорѓи* во Градиште (1937/38) (Сл. 30).

Традицијата на мијачкото резбарство се пренесува во XX век и опстојува до денес. Во 1927 година започнува со работа Уметничко – резбарското училиште во Дебар, под раководство на академскиот вајар Бранислав Јованчевиќ, кое од 1928 година се префрла во Охрид каде што се оспособуваат нови мајстори. По Втората светска војна РС Македонија доживува нов полет со обновувањето на Училиштето за резба во Охрид (1947), кое се префрла во Скопје при Училиштето за применета уметност како отсек за резба, и формирањето на Ателјето за уметничка резба "Андон Дуков" во Охрид (1948), кое работело до 1962 година. Од овој период од развојот на македонската резба ќе остане богат фонд резбани дела.

Со појавата на **македонската современа скулптура** во 30 – тите години на XX век, а особно по Втората светска војна (1945), првите дела на мајсторите – скулптори изработени во дрво, метал или камен, биле реалистички. Со отворање на Академијата за ликовни уметности при Универзитетот "Св. Кирил и Методиј" во Скопје (1980/81) се зголемува бројот на академски образувани уметници кои во реалистичкиот пристап

Сл. 29. Детал од флорална резба, иконостас
Св. Ѓорѓи Победоносец во Пелинце, XX век

Сл. 30. Мал крст, двери, детал,
манастир Градиште, XX век

Сл. 31. Розета од таваница, XIX век,
НУ Музеј – Куманово
(Инв. бр. Е1/1 – 200)

Сл. 32. “Просветител“, скулптура
XX век, НУ Музеј – Куманово
(Инв. бр. У2 – 3526)

на делата внесувале определени импресионистички, експресионистички или кубистички елементи на блага стилизација. Се изработувале моделирани скулптури со социјални мотиви на портрети, фигури и релјефи. Скулпторите – резбари во дрво ја продолжиле охридската и дебарската резбарска традиција, инспирирани од старите мајстори – резбари, односно од сцените на Стариот и Новиот завет од Библијата, како и од нашите познати словенски просветители. Дел од учесниците во Ликовната колонија “Куманово“ во Куманово, оставиле вредни уметнички дела, релјефно изработени портрети во дрво во длабока резба, а најголемо внимание привлекуваат делата “Просветител“ (Сл. 32) и “Светец“ изработени од академскиот скулптор Митко Филиповски од Прилеп, во 1996 година.

По 1962 година и новиот бран на копаничари, се зборува за замирање и потполно исчезнување на резбата. Но, со формирањето на Здружението на копаничарите на Македонија (ЗКМАК) во 1993 година, а посебно во почетокот на XXI век, се чувствува подемот на членството на ЗКМАК и зголемување на бројот на изработените дела. Значи, резултатите од дејноста на здружението се на повидок. Многу членови, многу дела, изложби, колонии, семинари, списанија и слично се често на сцената на културното поле на оваа древна македонска уметност.

Дрворезбата како и другите средновековни уметности во Куманово и Кумановско, главно се развивала под влијание на византиската уметност, Светогорската, Охридската, Прилепско – слепчанската, Скопско – призренската и Мијачко – дебарската резбарска школа и оставила трајни вредности на нашето богато копаничарско културно наследство.

Slavica Krstikj – councilor, historian of art

PEARLS OF WOODCARVING IN THE AREA OF KUMANOVO

SUMMARY

The woodcarving activity in the area of Kumanovo during the period of the Ottoman Empire was in the spirit of Prilep - Slepche and Skopje - Prizren woodcarving schools throughout the whole XVI and XVII century, but with a decreased refinement and elegance. The Skopje - Prizren woodcarving group encloses the Royal doors of the double church St. Nicholas and

St. George in the village of Suv Orah, area of Kumanovo with a characteristic braided geometrical woodcarving on the lower half of the doors which dates from the XVI century. In this group, we can also see the parts of the church furniture: the abbot throne, both of the patens for serving prosphora and the analogion which belong to the furniture corps with bone intarsia from the monastery church "Presentation of Mary" - Monastery of Karpino in the village of Suv Orah also from the XVI century.

The Prilep - Slepche woodcarving school from XVII century encloses the preserved parts of the iconostasis from the Monastery of Karpino wherespecial attention is drawn by the Great cross of the type "Serpent cross" with a painted Crucifixion of Christ which has two confronted fish made in a shallow woodcarving with gilt instead of dragons in its footer. The Royal doors are completely made of modern gilt woodcarving with braided geometrical ornaments.

The Saltire is preserved from the end of XVIII century. The whole cross is made in deep woodcarving with scenes from 12 of the Sufferings of Christ exposed in the Gallery of icons in the church of St. Nicholas in Kumanovo.

The woodcarving flourishes in XIX century with the mater woodcarvers of the Mijak-Debar woodcarving school. Besides geometrical and floral motives, they also worked on zoomorphic and anthropomorphic representations, above all on the iconostases with Great crosses, Royal doors, ambons, osculations, thrones, ceilings etc. There are numerous churches with this example: St. Athanasius in the village of Kokoshinje, St. Nicholas in the village of K'shanje, St. Elijah in the village of Zhivenje, St. Nicholas in the village of Vince, St. Paraskeva in the village of Murgash, St. George in the village of Zhegljane, the Double church in the village of Suv Orah, St. Nicholas in the village of Strezovce, St. Nicholas in the village of Kolicko, Holy Mother of God in the village of Pchinja and many others. The most representative is the iconostasis with the Great Cross in the Monastery of Zabel and the one from the church of St. Nicholas in Kumanovo.

During the XX century, Nestor Aleksiev Mirchevski from the village of Osoj in the area of Debar made the Royal doors completely in shallow woodcarving for the churches of St. George in the village of Staro Nagorichino (1932) and St. Nicholas in Kumanovo (1938). They are made in modern woodcarving with floral, geometrical, zoomorphic and anthropomorphic motives.

Until 1962, there were Woodcarving schools in Ohrid and Skopje with a rich collection of woodcarving works. Nowadays, the tradition is being continued by the Macedonian modern sculptors and as an example, we can state the face of the Illuminator in a realistic style placed in the National Museum – Kumanovo in the collection of the Art Colony from 1996.

The woodcarving such as the other Medieval forms of art in the area of Kumanovo was mostly developed under the influence of the Byzantine art, but also different woodcarving schools, such as those from Mount Athos, Ohrid, Prilep-Slepche, Skopje - Prizren and Mijak - Debar.

Библиографија:

- Андреиќ В., 2015, Развојот на царските двери во Кумановско, НУ Музеј - Куманово, Куманово (каталог), 8 - 18;
- Величковски В., 2002, *Резбата во Македонија*, ЛИКОВНА УМЕТНОСТ /учебник за II година на реформирано гимназиско образование/, Просветно дело – АД Скопје, Скопје, 194 - 196;
- J. Chevalier – A. Cheerbrant, 1989, RJEČNIK SIMBOLA /mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi/ trećeprširenoizdanje, Nakladnizavod MH, Zagreb, 2 – 5, 309 - 793;
- Кировска И., 1999, Смыслата на декорацијата во Македонското градителство од XIX век, РЗЗСК – Скопје, 74 – 76, 213 - 214;
- Крстиќ С., 2002, *Гробјанска црква Св. Параскева во село Мургаи, Кумановско*, МУЗЕЈСКИ ГЛАСНИК бр. 7 – 9, Народен музеј – Куманово, Куманово, 109 - 127;
- Крстиќ С., 2012, ЦРКОВНИ СПОМЕНИЦИ ВО КУМАНОВСКО, НУ Музеј – Куманово, Куманово, 16 - 304;
- Крстиќ С., 2021, ЦРКВИ И МАНАСТИРИ ВО ЖЕГЛИГОВО, НУ Музеј – Куманово, Куманово, 18 - 308;
- Лакалиска С., 2000, ХРИСТИЈАНСКИТЕ СПОМЕНИЦИ НА КУЛТУРАТА ВО СКОПЈЕ И СКОПСКО, Музеј на град - Скопје, Скопје, 47, сл. 59; 113 – 117, сл. 77;
- Машниќ М.М., 2006, *Три иконостасни целини од стариот иконостас на манастирската црква Воведение на Богородица – Карпино во Орах, Кумановско*, ЗБОРНИК ЗА СРЕДНОВЕКОВНА УМЕТНОСТ, бр. 5, Музеј на Македонија, Скопје, 121 - 136;
- Поповска – Коробар В. – Зисовска Ј., 2000, Икони од Кумановско во црквата *Св. Никола* во Куманово, Народен музеј – Куманово, Куманово (каталог), 31, сл. 25;
- Несторовски Б. – Несторовска Р, 2002, Нестор Алексиев Мирчевски /Резбар/, Скопје, 129 - `130;
- Расолкоска – Николовска З., 1980, *Иконостас Карпинског манастира*, Зборник за ликовне уметности 16, Матица српска /Одељење за ликовне уметности/, Нови Сад, 283;
- Ružić М., 1969, KRATAK PREGLED ISTORIJE UMETNOSTI 2, Sarajevo, 59 - 60;
- Светиева А., 1996, *Резбарски тавани, долати и врати*, ЕТНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНЦИТЕ, МАНУ, Скопје, 122 - 123;
- Смолчић – Макуљевић С., 2020, МАНАСТИР СВ. ПРОХОР ПЧИЊСКИ, Врање, 116 – 130, сл. 100 - 101;
- Тировић И., 2015, *Иконостас цркве Светог Прохора Пчињског*, МАНАСТИР СВ. ПРОХОР ПЧИЊСКИ, Врањска епархија Српске православне цркве, манастир Прохор Пчињски и Центар за визуелну културу Балкана Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд – Врање, 398, сл. 11;
- Ќорнаков Д., 2009, БИСЕРИ НА МАКЕДОНСКАТА РЕЗБА, Матица македонска, Скопје, 27 – 75, сл. 14 и 31;
- Ќорнаков Д., 2009а, МАКЕДОНСКА РЕЗБА, Матица македонска, Скопје, 8 – 65, сл. 107;